

... עלה בידינו שהקהל יכולים לקנוס בתקנותיהם כפי אשר יראה בעיניהן, ואפילו בחוצה לארץ. דהא... ולא קשיא מדאמרין דאין דיני קנסות בבבל, שהדבר שהסכימו עליו בני העיר הרי הוא כאילו קבלוהו כל אחד על עצמו ונתחייבו בו. ועוד, כיון שעשו כן מפני שראו שיש גדר ותקנה בדבר, הוה ליה כהודאות והלואות ושליחותיהו קא עבדי וגובין הקנסות ששמו בתקנתן' (שו"ת הריב"ש שצט. וע' שו"ת הרשב"א ח"ג שצג, ובמיוחסות לרמב"ן רמ).

דף כח

עמך, בן בג בג יחידאה הוא ופליגי רבנן עליה. כלומר אני אומר שיחיד הוא בזה וחכמים חולקים עליו. אבל לא שחולקים בפירוש (ערשב"א).

זאי אמרת עביד איניש דינא לנפשיה, לנקוט פורא וליתיב. משמע שהקושיא לרב נחמן בלבד, כי לרב יהודה אפשר להעמיד כגון שאין לו הפסד בכך שעוברים ושבים שם (מרומי שדה). ומדברי הראב"ד מבואר שאין זה נחשב 'איכא פסידא' מפני שהוא פשע בדבר והביא עצמו לידי כך.

מיצר שהחזיקו בו רבים אסור לקלקלו – כשהחזיקו ברשות, כמו כאן (עפ"י תוס' ב"ב יב. מרדכי ועוד; רמ"א שעז). החזיקו שלא ברשות – רשאי לנקוט פורא וליתיב, שעושה אדם דין לעצמו (מהרי"ח). וע' בהגר"א שעז סק"ב.

לפוטין מן המעשר. משמע בגמרא ובפרוש רש"י שהפאה נפטרת ממעשרות עוד קודם שזכו בה עניים. ומכאן הקשו הרבה אחרונים על המשנה-למלך (תרומות ב,ט) שהסתפק בדבר. ע' בשו"ת מנחת יצחק ח"ז קכט, ד שציין לספרים רבים. וע"ע בית ישי ג.

לא שנו אלא שטינפו כליו במים. משמע, גם באופן שניתן להעביר הטינוף – חייב בתשלומי הנזק. (וכן מבואר להדיא בנדה נח.) – 'ונראה דמראה מקרי מציאות, וכשמכבסו יוצר בגד מלובן. וחשיב הכתם נזק והליבון תיקון מחודש' (חזון איש ב"ק יג, ב. והאריך שם בפרטי דינים אלו, מתי נזק החוזר לקדמותו נחשב נזק ומתי אינו נידון אלא כגרם טרחה).

ורבנו יהונתן פירש כאן בבגדי משי וארגמן. ומשמע מלשונו שאין הכוונה למעט טינוף שאר בגדים מתשלומין, אלא לומר שאין זה 'מיתה', וכדלהלן בסמוך.

(ע"ב) ונפל שמה שור או חמור. שור – ולא אדם. חמור – ולא כלים. ע' בבאור הדרש, במובא לעיל ג מהגר"י מרצבך.

בספר משך חכמה (משפטים, כא, לג) נתן טעם מושכל: אדם בר דעת יש לו לשמור עצמו מבור עמוק שיש בו כדי להמית. וכמו כן כלים, סתמם – בעליהם משמרים. לא כן בעלי חיים שדרכן להלוך לבד ואין בהם דעת לשמור עצמם [ואמנם שור פקח ביום – פטור. (כדלהלן נד). ובבור פחות מעשרה, גם אדם בן דעת פחות נזהר [ד'נגאני דארעא מיקרו' – קדושין סא], ולא העלה על דעתו להישמר ממנו. לא כן בור עמוק, שמפורסם הוא אצל הבריות – 'בור יש במקום פלוני'. [ומצד הסברא מחוורת שיטת הירושלמי שבבור עמוק י' – פטור על אדם גם מנזקין]. (עד כאן דבריו, וכיוון בזה לפירוש החזקוני פר' משפטים. אם כי למעשה גם אדם שאינו בר דעת פטורים עליו – כדלהלן נד:).

אבל לענין נזקין אדם חייב וכלים פטורין. פרש הראב"ד שאין שייך 'מיתה' ו'נזקין' בכלים הלכך ממועטים הם לגמרי. ולא רק שבירתם אלא גם טינוף נחשב כמיתתן (רשב"א).

ובשיטה מקובצת הביא לפרש מהר"ם מסרקסטה, שמיתה אינה מצויה בכלים כי השברים ראויים למלאכה כלשהי, הלכך ודאי מיעטה תורה את שבירתן. (פרוש, אע"פ שגם הנבילה ראויה לשימוש, הרי החיות איננה, משא"כ בכלי שכל ענינו הוא שימוש, ועדיין קיים בו שימוש כל דהו בשברים).

ובפירוש רבנו יהונתן כתב 'ובגדי משי וארגמן טינופן נמי זו היא מיתתן'. ויש לדייק שבשאר בגדים אין הטינוף 'מיתה' אלא נזק בעלמא, כיון שדרכם בכך להתלכלך ולהתכבס. וכעין זה כתב הנצי"ב (1) לענין פירות שנתלכלכו, וביפה עינים (נג): כתב כן לענין כלי שניקב ואפשר לתקנו. ובמנחת שלמה (1) הקשה מסוגיתנו שמבואר שאף טינוף כלים נחשב 'מיתה'. אך להר' יהונתן יש ליישב שרק בבגדי משי

וארגמן אמרו כן, ולא בטינוף ההווה תדיר. וא"כ יש לומר שהוא הדין לניקוב וכד' העומד לסיימה. ובירושלמי (ה,ה) מובא שבור חייב על נזקי כלים, ורק על מיתתן פטור. ושמא חולק על תלמוד דין שאמר שבירתן זו היא מיתתן. (ערשב"א ג.). או שמא הירושלמי מדבר בנזקים ההווים בכלים כגון לכלוך בגד.

ליקוטים מפוסקים אחרונים

כפיית אדם את חברו על שמירת התורה

'בעבד שמסר לו רבו שפחה כנענית, עד האידינא היתירא והשתא איסורא'. פרש"י: 'ורשאי להלקותו ולהפרישו, דהאי דינא – לאו לנפשיה הוא'. וכתב המהרש"ל (ב"מ של שלמה ט) שלא רבו בלבד, אלא הוא הדין כל בר ישראל יכול להכות את חברו כדי להפרישו מאיסור. וכן פסק הרא"ש (יג) על סמך דברי הגמרא כאן, שאם רואה אדם שישאל מכה את חברו, גם כשאינו מכהו מכת נפש, ואין יכול להציל אם לא שיכה את המכה – מותר להכותו, לאפיושי מאיסורא. [אך אם היה יכול להפרידם בנחת ולא עשה כן – חייב].

אמנם הוסיף מהרש"ל: זה שיכול אדם לכפות חברו כדי להפרישו מאיסור, דוקא באדם המוחזק בכשרות שידוע שלשם שמים עשה, והוא אדם חשוב ומופלג, אבל סתם אדם – אין זה בכחו, שא"כ לא הנחת חיים לכל בריה, וכל אדם ריק ילך ויכה חברו על דבר הוכחה, כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, והתורה לא נתנה רשות ומקל ורצועה אלא לדיין או לאדם חשוב שראוי להיות דבריו נשמעים. אך כתב שכל זה בדברים שבין אדם למקום, אבל בכגון הכאת חברו שהזכיר הרא"ש, הרשות נתונה ביד כל אדם למונעו בהכאה.

א. לולא דברי הרא"ש והמהרש"ל היה ניתן לומר שלא שמענו מכאן אלא בביתו וברשותו של אדם, שיכול הוא לסרוב ולהוציא מביתו אף בכח הורוע כשעובר הלה עבירה. אך הראשונים ז"ל אינם סוברים חילוק זה כאמור.

ויש לדון אם ההגבלה שאמר מהרש"ל שבסתם אדם אסור, שייכת גם באופן זה של אדם בביתו. ומסתבר שלא, שהרי אין שייך בזה הטעם שכתב דלא שבקת חיי. וכן נראה מפשט הדברים כאן, שרשאי כל אחד להוציא את עבדו באופן זה, ולא חילוק בין אדם חשוב לשאר כל אדם. וביחוד לפי דעת רש"ל שרשאי להוציא בכח כל אדם זר ושונא מביתו, אעפ"י שאין חשש גניבה.

ב. מצד הסברה נראה שחילוק המהרש"ל בין אדם חשוב לסתם אדם, אינו אמור במקום שהאיסור גלוי וידוע לכל, ואף העושה אותו יודע שאסור הדבר – שבמקום כזה לכאורה נראה שמותר לכל אדם. אך לפי זה לכאורה אין צריך לחילוק בין איסור שבין אדם למקום לכגון הכאה, שהרי הדבר ידוע לכל שאסור להכות הלכך אין צורך באדם חשוב כדי למונעו.

ג. אין להקשות, אם ניתן לכפות לכל אדם בראותו את חברו עובר עבירה, מה כל הדין שדנו אם 'עביד אניש דינא לנפשיה' אם לאו, מדוע לא יוכל להכותו כדי להצילו ולהפרישו מאיסור גזל? – שכבר כתב רש"י כיון ש'דינא דנפשיה' שאני משאר איסורים שאינו עושה הדין לעצמו (וע' ב'גליוני הש"ס' לר"י ענגיל).

וצריך עיון לפי"ז ברואה אדם העומד לגנוב מחבורו, האם מצוה עליו להפרישו אפילו בהכאה, וכמוש"כ הרא"ש לענין המכה את חברו, או שמא בדיני ממונות אין דין כפיה אלא לב"ד (שגם זה הוא דין לחברו, ולא דין לשמים גרידא). ומדברי הקצות וההנתיבות המובאים להלן משמע לכאורה כצד הראשון. ואולם בשערי ר' שמואל (קדושין י,א אות רמב) כתב [מכת השאלה הנזכרת] שדיני ממונות שונים הם בעצם יסודם, שאין בהם דין כפיה מצד איסור גזל, ע"ש בהגדרת הענין. וע"ע בשערי ישר (ה).

על סמך דברי המהרש"ל הללו, כתב הרב יונה מרצבך זצ"ל, במכתב (בקשר למשפט חברי ברית הקנאים'. נדפס בעלה יונה עמ' רטו):

'... על פי זה – כדי שכב' לא יראה כחוסר נימוס או כהשתמטות שלא הודעתי לכב' את דעתי האישית והפרטית על השאלה 'אם על פי דין תורה מותר לכפות בכח על אחרים את שמירת התורה' – נראה לי לענות על שאלה זו, כמובן בהסתייגות, שעיקר התשובה לגדולי תורה להשיבה:

א. לאדם חשוב ומופלג שראוי להיות דבריו נשמעים – או על פיו (ואשר כמובן בשיקול הדעת מתונה ובראיית הנוול בלבד יעשה כן, ובנסיבות תקופתנו ושל היום יאסור בהחלט): כן.

ב. לכל בני אדם: לא, אלא שאם בדיעבד עשה, וידוע שלשם שמים עשה, פטור הוא, כעצם הדין, שאין איסורו אלא משום שאם כן לא הנחת חיים לכל בריה, אלא שזקוק הוא להתראה שלא לעשות עוד.

ג. מובן מאליו שאם הכפיה בכח מסכנת ישראל, הרי איסור שפיכת דמים ביהרג ואל יעבור, ואין רשות אף לאדם חשוב לכפות על חברו, וכמובן גם לא עלה על דעת מישהו דבר שכזה, להשתמש בכח כלי נשק לכפות על אחרים התורה, בדרך הפיכה הקשורה בשפיכת דמים...!'

מדברי נתיבות המשפט (ג,א) משמע שלא רק בהפרשה מאיסור אלא גם על מצוות עשה, יכול אדם לכפות את חברו. ואילו ב'משוּב נתיבות' (לגאון בעל קצוה"ח) חולק על כך. ואפילו לענין איסור, כתב שם שאין מותר לו אלא הכאה בעלמא אך לא להכותו עד שתצא נפשו (וביש"ש לא משמע כן). לא ניתנה רשות כזאת אלא לבית דין בלבד, כשכופין על המצוות [מצוות עשה דוקא, וכאמצעי לקיום המצוה, ולא כשכבר עבר על המצוה (שם). ובהפלאה (כתובות מט) חולק וסובר שגם ב'לא תעשה' ב"ד כופין].

אמנם הלכה זו של כפיה לאפרושי מאיסורא, אינה מוסכמת על הכל; הנצי"ב (בהידושו כאן ובהעמק שאלה) כתב לתלות הדבר במחלוקת הראשונים, שלדעת הרמב"ם והתוס' [וגם כך היא שיטת רב אחאי בעל השאלות] אין רשות כפיה אלא לבית דין בלבד.

אולם מדברי פוסקי דורנו משמע שנוקטים כפשוטו הסוגיא והראשונים כאן שיכול אדם לכפות את חברו בכח להפרישו מאיסור. כן נקט בפשיטות בשו"ת אגרות משה (אה"ע ח"ד סא,ב) בתוך דבריו, שרשאי, ואף חייב, להפרישו אפילו על ידי הכאה, ואפילו ביחיד, כל שבידו להפרישו.

ובמנחת חינוך (ח) נקט שאין חובה להכותו ולהפרישו אלא לב"ד. [וזהו לשון השער-הציון (תרח אות ח): 'ונראה, שמה שכתב 'וענשין להו' קאי על בית דין או על כל מי שיש בידו לענוש. ועיין ברמב"ן בחומש על הפסוק ארור אשר לא יקים וכו' מה שכתב בזה, אבל שאר בני אדם אינם מחויבים רק להוכיחו. ועיין ברמב"ם פ"ו מהלכות דעות הלכה ח'.]

וכן פסק בשו"ת שבט הלוי (ח"ח קסה,ב): 'בודאי מותר להשתמש בכח להפריש מאיסור'. (וצ"ע שלא זכר שר מדברי מהרש"ל המגביל למעשה דין זה דוקא לאדם חשוב וכו'. ומה שהביא שם מהנתיבות והקצות הנ"ל, נראה שאין מדבריהם ראייה על סתם בני אדם, שעיקר דיונם הוא האם צריכים 'בית דין' לכפיה. ועוד, גם על סתם אדם אפשר לקיים דבריהם באופן הנזכר לעיל, שידוע לכל ואף לו בעצמו שעושה איסור. וגם דברי המשנ"ב דלעיל, אמורים בדבר המפורש בתורה, ע"ש. ושם גם הוא מיירי רק באופן שכזה).

ע"ע אמרי בינה דיינים ט; בית ישי י,ב; אגרות משה אה"ע ח"ד סא,ב.

עוד יש לדון על דין כפיה והפרשה מאיסור לתינוק שנשבה/ שאנוס הוא. שם אין דין כפיה אלא במזיד (או בשגגה) ולא באנוס. ושם אונס ל"ח כלל מעשה עבירה. וכמו"כ יש לברר דין כפיה באיסורין דרבנן, וכן בספק איסור, או בספק תינוק שנשבה. ראוי להביא כאן דברי החזו"א (יו"ד ב,טז): '...אבל בזמן ההעלם, שנכרתה האמונה מן דלת העם, אין במעשה הורדה גדר הפרצה אלא הוספת הפרצה, שיהיה בעיניהם כמעשה השחתה ואלומות ח"ו, וכיון שכל עצמנו לתקן, אין הדין נוהג בשעה שאין בו תיקון, ועלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שידינו מגעת'.

ידגש שדבריו נאמרו על דין 'מורידין ולא מעלין', ולא לענין הפרשה מאיסורין, אך אפשר אולי שהדברים גם שייכים בנידון זה. וכן נראה קצת ממה שכתב מהרש"ל לענין הכאה באופן המותר, שאין מותר אלא לאחר תוכחה גמורה מקודם שרואה שאינו שומע. וכבר כתבו הח"ח והחזו"א שאצלנו עתה הוא כקודם תוכחה.

דף כט

ז'מודה רבי מאיר לרבנן במעלה קנקנין על הגג ע"מ לנגבן ונפלו ברוח שאינה מצויה והזיקו, שהוא פטור'. אפילו הזיקו לאחר נפילה והיה בידו לסלקן ולא סילקן – פטור, שכך דינו של המפקיר נזקיו לאחר נפילת אונס, שאין כריית הבור מתייחסת אליו, והבור אינו שלו.

ודין זה קיים רק בבור, אבל באש הלא אמרו (לעיל כג.) שאם הדליק אש באופן שמור, שהיתה גדר חוסמת בפניה, ואח"כ נפלה הגדר שלא מחמת דליקה – חייב מפני שהיה לו לגדרה, ואין אומרים שייפטר משום 'מפקיר נזקיו לאחר אונס' – שיש לחלק בין אש ההולכת ומזיקה, ובין בור שהנזק בא אליו. ויש לדמות דבר זה למה שאמרו 'שניהם ברשות – הזיקו זה את זה חייבין. הוזקו זה בזה פטורין'. אף כאן, האונס הרי הוא כ'ברשות'; אש גדרה כ'הזיקו', בניגוד לבור שהוא כ'הזיקו' (עפ"י חדושי הגר"ח).

'פליגי בשעת נפילה בנתקל פושע...'. התוספות פרשו שבכלל 'בשעת נפילה', כל זמן שלא היה לו פנאי לסלק השברים. ובעל המאור פרש כפשוטו ומפרש שחייב מדין 'אדם המזיק'. ולשיטתו, גם לאביי מתפרש 'מתכוין' כרבה, היינו שנתכוין להורידה, וחייב אף שלא התכוין לשברה שהרי אדם מועד לעולם.